

طراحی برنامه مهارت‌های همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی و بررسی

اثربخشی آن بر رفتار جامعه‌پسند کارکنان خدمات فرودگاهی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۵/۲۶ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۰۲/۲۰

حمیدرضا نظام^{۱*}

سعید رضایی^۲

چکیده

مقدمه: تحقیق حاضر با هدف طراحی برنامه مهارت‌های همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی و بررسی اثربخشی آن بر رفتار جامعه‌پسند کارکنان خدمات فرودگاهی انجام شد.

روش: این مطالعه از نوع نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون و پیگیری همراه با گروه کنترل بود. جامعه آماری شامل کلیه کارکنان خدمات فرودگاهی هواپیمایی جمهوری اسلامی ایران شاغل در فرودگاه مهرآباد تهران بود. از بین کل جامعه تعداد ۲۴ نفر به طور هدفمند از خدمات بار، انتخاب و در دو گروه آزمایش و کنترل به طور تصادفی جایگزین شدند. در ادامه پرسشنامه شخصیت جامعه‌پسند (pbs) بر روی هر دو گروه اجرا شد. سپس گروه آزمایش طی هشت جلسه ۶۰ دقیقه‌ای، مداخلات مربوط به مهارت‌های همدلی را دریافت نمودند. در حالی که اعضای گروه کنترل هیچ آموزشی دریافت نکردند.

یافته‌ها: نتایج حاصل از بررسی داده‌های تحلیل کوواریانس چندمتغیره و اندازه‌های مکرر گرفته شده، نشان داد که برنامه طراحی شده در سطح $\alpha = 0.05$ موجب افزایش رفتارهای جامعه‌پسند در بین کارکنان خدمات فرودگاهی شد.

نتیجه‌گیری: در مجموع یافته‌های حاصل نشان داد که برنامه آموزش همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی، می‌تواند به‌عنوان یک راهبرد درمانی - مداخله‌ای اثربخش، برای بهبود رفتارهای جامعه‌پسند کارکنان خدمات فرودگاهی، به کار برده شود.

واژه‌های کلیدی: شناخت اجتماعی، همدلی، رفتار جامعه‌پسند

۱. کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قزوین، ایران

* نویسنده مسئول: Nezamravan@gmail.com

۲. دکترای روان‌شناسی کودک و استادیار دانشگاه علامه طباطبایی

Developing empathy skills program based on social cognition and study of its effectiveness on prosocial behavior in airport service staff

Hamidreza Nezam^{1*}
Saeed Rezayi²

Abstract

Introduction: This research aimed the Developing empathy skills program based on social cognition and study of its effectiveness on prosocially behavior in airport service staff.

Method: This research is a kind of semi-experimental study with pre-test, post-test and follow-up with the control group. The research population consisted of all Airport Services staff of Iran Air employed at Mehrabad Airport in Tehran. 24 persons of cargo service purposefully were divided into two experimental and control groups. Then prosocial personality questionnaire (pbs) was performed on both groups. The experimental group received empathy skills in eight sixty-minute sessions. While members of the control group received no training.

Results: Data analysis showed that the experimental group compared with the control group after the meetings, found a significant increase in prosocial behavior ($\alpha=0.05$).

Conclusion: Finally, the findings showed that empathy skills training program based on social cognition could be used as an effective therapeutic intervention program to improve prosocial behaviors in airport services staff.

Keywords: social cognition, empathy, prosocial behavior

1 . Master of Science in Psychology, Qazvin Branch, Islamic Azad University

* corresponding author: Nezamravan@gmail.com

2 . P.h.d in child psychology and assistant professor of Allameh Tabatabaei University

مقدمه

یکی از موضوعات مهم در روابط بین‌فردی و درون‌فردی که از جایگاه مهمی در روان‌شناسی تحولی‌نگر برخوردار می‌باشد، شناخت اجتماعی است. مهارت‌های شناخت اجتماعی نقش بنیادینی در دستیابی به بسیاری از مهارت‌های ارتباطی و کفایت‌های اجتماعی دارد. شناخت اجتماعی درصدد است، مشخص کند؛ چگونه به اطلاعات اجتماعی توجه می‌کنیم، انسجام می‌بخشیم و در نهایت به یاد می‌آوریم. شناخت و ادراک اجتماعی رابطه نزدیکی با هم دارند و زیر بنای فهم ما نسبت به دنیای اجتماعی است. طی دهه‌های اخیر بررسی علمی این نوع شناخت مورد توجه روان‌شناسان قرار گرفته و به بررسی سازه‌های شناخت اجتماعی نظیر ادراک شخص، مهارت‌های پذیرش نقش و نظریه ذهن پرداخته‌اند. نظریه ذهن به معنی درک افکار، نیات و باورهاست (سباستین^۱، ۲۰۱۵). در اغلب پیشینه‌های بررسی شده، مفهوم شناخت اجتماعی، غالباً به این معنی بوده و است که انسان‌ها چگونه سعی می‌کنند تا بفهمند که دیگران چگونه فکر می‌کنند، احساس می‌کنند، ادراک می‌کنند و سرانجام چگونه واکنش نشان می‌دهند (رضایی، ۱۳۹۳). این مفهوم اساس شناخت اجتماعی است که از آن به‌عنوان یک توانایی کلیدی، جهت موفقیت در روابط اجتماعی زندگی روزمره انسان‌ها یاد می‌شود (نیوئن^۲ و همکاران، ۲۰۰۸). عاشوری و دلال‌زاده (۱۳۹۷) نشان دادند که بازی درمانی مبتنی بر شناخت اجتماعی می‌تواند مهارت‌های اجتماعی کودکان با اختلال نارسایی را بهبود ببخشد.

یکی از مؤلفه‌های شناخت اجتماعی که تعامل را به مسیر صحیح هدایت می‌کند، همدلی است (خانجانی و همکاران، ۱۳۹۱). همدلی توانایی مهمی است که از آسیب به دیگران جلوگیری می‌کند و نیروی برانگیزاننده رفتارهای اجتماعی است که انسجام گروهی را در پی دارد (مورلی، لیبرمن و زکی^۳، ۲۰۱۵). همچنین به فرد کمک می‌کند که در روابط اجتماعی بتواند به خوبی، دیگران و موقعیتی که دیگران در آن قرار دارند را درک کند (خوشروش، خسروجاوید و حسین‌خانزاده، ۱۳۹۴). آموزش همدلی از طریق افزایش درک فرد با ارتقاء آگاهی وی از خود و دیگران، افزایش پاسخ‌های همدلانه با استفاده از تنظیم هیجان و گرفتن چشم‌انداز که منجر به افزایش دقت در همدلی می‌شود، بازخورد مثبتی را برای فرد فراهم می‌آورد (ریس^۴، ۲۰۱۵). جکسون، ائوگ و ترمبلی^۵ (۲۰۱۵) نشان دادند که آموزش همدلی با ارتقاء نگرانی همدلانه و شفقت به‌عنوان یک مؤلفه حساس موجب افزایش حس مسئولیت‌پذیری و پاسخگو بودن می‌شود. اصطلاح «همدلی» را برای اولین بار لیپز در اوایل قرن بیستم، در پژوهش‌های روان‌شناسی به کار برده است (ایکز^۶، ۲۰۰۳). از همدلی به‌عنوان قابلیت درک دیگران و تجربه احساس‌های آن‌ها (دیستی و جکسون^۷، ۲۰۰۶) و

1. Sebastian
2. Newen
3. Morelli, Liberman & Zaki
4. Riess
5. Jackson, Eug & Tremblay
6. Ickes
7. Decety & Jackson

دادن پاسخ مناسب به آن موقعیت توصیف می‌شود. همدلی مفهومی چند بعدی است که در مورد دو بعد آن توافق نسبی وجود دارد؛ همدلی شناختی یا سرد که مربوط به درک حالت‌های ذهنی دیگران است و همدلی عاطفی یا گرم که به پاسخ‌های هیجانی شخص در برابر حالت‌های عاطفی دیگران می‌گویند (دی آمبروزیو^۱ و همکاران، ۲۰۰۹). در رابطه با شناخت اجتماعی و تأثیر آن بر همدلی تحقیقاتی از دیرباز انجام شده است که بیشتر آن‌ها، به رابطه نظریه ذهن (مهمترین سازه شناخت اجتماعی) و همدلی اشاره دارند. نظریه ذهن، به توانایی افراد در پیش‌بینی رفتار خود و دیگران اشاره دارد. این توانایی به ما این امکان را می‌دهد که در اجتماع و در تعامل با دیگران به بازنمایی باورها و گرایش‌ها بپردازیم (بارون^۲، ۱۹۹۵). طاهر و همکاران (۱۳۹۵) نشان دادند که آموزش همدلی با فراهم آوردن توانایی درک دیگران و دیدگاه‌گیری به بهبود شناخت اجتماعی کودکان مبتلا به اختلال نافرمانی مقابله‌ای منجر می‌شود.

نتایج حاصل از تحقیقات دهه‌های اخیر در زمینه رفتار همدلی، نقش این ارتباط عاطفی را در سلامت روان، سازگاری اجتماعی و کاهش رفتارهای ضد اجتماعی انسان تأیید می‌کند. این توانایی نقش اساسی در زندگی اجتماعی داشته (ریف^۳ و همکاران، ۲۰۱۰) و نیروی بر انگیزنده رفتارهای اجتماعی و رفتارهایی است که انسجام گروهی را در پی دارد (جولیف و فارینگتون^۴، ۲۰۰۴). همدلی عنصری ضروری برای عملکردهای موفقیت‌آمیز بین شخصی محسوب می‌شود (سوسا^۵ و همکاران، ۲۰۱۰). بنابراین، مهارت‌های همدلی در بروز رفتارهای مطلوب و جامعه‌پسند، نقش اساسی دارند. طاهر و همکاران (۱۳۹۵) نشان دادند که آموزش همدلی و مدیریت خشم می‌تواند موجب بهبود سازگاری کلی، سازگاری عاطفی و سازگاری اجتماعی کودکان مبتلا به اختلال نافرمانی مقابله‌ای شود. با این وجود بیماری و همکاران (۱۳۹۶) نشان دادند که ارتباط معنی‌داری بین همدلی شناختی و بزهکاری وجود ندارد. رفتارهای جامعه‌پسند با رفتارهای نوع دوستانه متفاوت می‌باشند. رفتار نوع دوستانه، رفتار داوطلبانه و هدفمندی است که بدون توجه به انگیزه‌ها و پاداش‌های بیرونی در جهت منافع و رفاه دیگران انجام می‌گیرد (اندرود و مور، ۱۹۸۲). آیزنبرگ (۱۹۸۳) معتقد است که این رفتارها، نوع خاصی از رفتارهای جامعه‌پسند هستند که مبنای انگیزشی درونی دارند. اما «رفتارهای جامعه‌پسند»، اعمال هدفمندی هستند که به منظور رفاه دیگران انجام شده و بدون توجه به انگیزه فرد، تعریف می‌شوند (آیزنبرگ، ۱۹۸۲). رفتارهای جامعه‌پسند را می‌توان از مطلوب‌ترین کیفیت‌های ماهیت انسان دانست. آن چنان که این رفتارها در نقش یک مؤلفه مهم برای تحقق رشد افراد به ویژه در زمینه‌های اخلاقی و اجتماعی شناخته می‌شوند (پادایلا - والکر و فرایسر^۶، ۲۰۱۴). این تمایلات جامعه‌پسندانه مستلزم ابراز همدلی و تلاش در راستای افزایش رفاه و

1. D' Ambrosio
2. Barona
3. RieffeO
- 4 . Jolliffe & Farrington
- 5 . Sosua
6. Padilla-Walker & Fraser

آسایش اجتماعی دیگران است (صفاری‌نیا، عباس‌پور و دهستانی، ۱۳۹۴). اهمیت رفتار جامعه‌پسند که یکی از جنبه‌های مهم رشد اخلاقی است، پژوهشگران را به بررسی عوامل مختلفی که این قبیل رفتارها را تسهیل می‌کنند، سوق داده است (صفاری‌نیا، آقابوسفی و ایمانی‌فر، ۱۳۹۵؛ کارلو، نایت، مگ‌اینلی، گوودوین و روئج^۱، ۲۰۱۰). در پاسخ به آن که چه عواملی منجر به بروز رفتار جامعه‌پسند می‌شود، دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلفی شکل گرفته است که هم عوامل بیرونی مانند بافت جامعه، خانواده و یا به تعبیر کلی‌تر، جامعه‌پذیری و هم عوامل درونی مانند ویژگی‌های شناختی و هیجانی را تعیین کننده رفتار اجتماعی مطلوب می‌دانند (کلارک، داهلن و نیکلسون^۲، ۲۰۱۵).

از آنجا که بروز رفتارهای جامعه‌پسند در بین افراد یک جامعه، به‌ویژه در بین کارکنان سازمان‌ها که روزانه با طیف وسیعی از مردم سر و کار دارند، به سلامت جامعه و رضایت‌مندی افراد کمک می‌کند و با به وجود آوردن یک فضای دوستانه، حس نوع‌دوستی، مسئولیت‌پذیری، نگاه از منظر دیگران و... به دنبال آن بهبود پریشانی‌های فردی را در جامعه منجر می‌شود، پس اهمیت این موضوع از کسی پوشیده نیست. بنابراین، پرداختن به عوامل مؤثر بروز چنین رفتارهایی از جمله همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی اهمیت پیدا می‌کند. نتایج حاصل از تحقیقات دهه‌های اخیر در زمینه رفتار همدلی، نقش این ارتباط عاطفی را در بروز رفتار جامعه‌پسند تأیید می‌کند. با توجه به اهمیت فرودگاه‌ها در جابه‌جایی مسافران و درگیر بودن مسائل اقتصادی، صنعتی و گردشگری و... در این صنعت، توجه به شیوه‌های رفتاری کارکنان خدمات فرودگاهی، حائز اهمیت است و بروز رفتارهای مناسب و جامعه‌پسند ایشان با توجه به اهمیت این سازمان، نیازی است که بیش از پیش باید به آن توجه کافی شود و به نظر می‌رسد، این مهم در بستر آموزش و یادگیری مهارت‌هایی خاص از جمله مهارت‌های همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی نمایان شود.

روش

در این پژوهش به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهشی از روش‌های آمار توصیفی از میانگین، انحراف معیار و... در بخش آمار استنباطی از آزمون تحلیل اندازه‌های مکرر و تحلیل کوواریانس (ANCOVA) استفاده شد. پژوهش حاضر از لحاظ گردآوری اطلاعات از نوع تحقیقات آزمایش (نیمه‌آزمایشی) و طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون و پیگیری همراه با گروه کنترل و به لحاظ هدف از نوع تحقیقات کاربردی می‌باشد. جامعه آماری این تحقیق، شامل کلیه کارکنان خدمات فرودگاهی هواپیمایی جمهوری اسلامی ایران شاغل در فرودگاه مهرآباد بود. از بین کل افراد جامعه هدف، تعداد ۲۴ نفر به طور هدفمند از خدمات بار انتخاب شدند که تعداد ۱۲ نفر در گروه آزمایش و ۱۲ نفر دیگر در گروه کنترل، به طور تصادفی جایگزین شدند. برنامه آموزش مهارت‌های همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی با محتوای مهارت‌های همدلی شناختی، به‌عنوان برنامه مداخله‌ای، در

1. Carlo, Knight, McGinley, Goodvin, & Roesch
2. Clark, Dahlen, & Nicholson

هشت جلسه آموزشی، به مدت یک ساعت در فرودگاه مهرآباد تهران، برای گروه آزمایش اجرا شد. گروه کنترل در این مدت هیچ‌گونه سرویس آموزشی را دریافت نکردند. بعد از اتمام جلسات آموزشی گروه آزمایش، کلیه مشارکت‌کنندگان در گروه‌های آزمایش و کنترل، پرسشنامه مجموعه شخصیت جامعه‌پسند (pbs) صفاری‌نیا و باجلان (۱۳۹۰) را تکمیل نمودند، تا امکان مقایسه نمرات دو گروه در دو نوبت پیش آزمون و پس آزمون وجود داشته باشد.

ابزار پژوهشی

پرسشنامه مجموعه شخصیت جامعه‌پسند (pbs) صفاری‌نیا و باجلان (۱۳۹۰): این پرسشنامه دارای هفت خرده‌مقیاس است که به طور مستقیم رفتارهای اجتماعی شرکت‌کنندگان در تحقیق را می‌سنجد. خرده‌مقیاس‌های این پرسشنامه عبارتند از: مسئولیت اجتماعی^۱، ارتباط همدلانه^۲، نگاه از منظر دیگران^۳، پریشانی فردی^۴، استدلال اخلاقی دوجانبه^۵، استدلال‌های جهت‌گیری شده-دیگران^۶ و نوع دوستی خودگزارشی^۷ که در واقع دو عامل کمک‌رسانی^۸ و هم‌حسی جهت‌گیری شده-دیگران^۹ را می‌سنجد.

برای اجرای جلسات آموزشی، از برنامه آموزشی مهارت همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی استفاده شد. این برنامه شامل هشت جلسه آموزشی گروهی است که سعی بر آن شد تا در هر جلسه آموزه‌هایی جهت تقویت یکی از خرده‌مقیاس‌های رفتار جامعه‌پسند ارائه شود که با استفاده از روش‌های سخنرانی، ایفای نقش، نمایش فیلم و... آموزش داده شد. در پایان هر جلسه آموزشی، ارزشیابی آن با استفاده از چک‌لیست سه درجه‌ای (می‌تواند، تا حدودی، نمی‌تواند) انجام شد و بعد از ارزشیابی در صورت لزوم، آموزش ترمیمی یا مضاعف صورت گرفت، در غیر این صورت جلسه بعدی برگزار شد. مکان جلسات اتاق اجتماعات خدمات بار فرودگاه هما و زمان آموزش یک ساعت بود، البته در جلسه سوم و هفتم نیم ساعت آموزش مضاعف وجود داشت.

- 1 . Social Responsibility(SR)
- 2 . Empathic Concern (EC)
- 3 . Perspective Taking (PT)
- 4 . Personal Distress (PD)
- 5 . Other-Oriented Moral Reasoning (O)
- 6 . Mutual Concerns moral reasoning (M)
- 7 . Self-reported altruism (SRA)
- 8 . Helpfulness
- 9 . Other-oriented empathy

خلاصه جلسات درمان مهارت همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی

محتوای آموزش			مقیاس اصلی
عنوان جلسه (خرده مقیاس)	مهارت‌ها	شناخت اجتماعی (نحوه آموزش)	
جلسه اول: مسئولیت اجتماعی	مشارکت، وجدان کاری، اخلاق حرفه‌ای	سخنرانی، ایفای نقش	هم‌حسی جهت‌گیری شده - دیگران
جلسه دوم: ارتباط همدلانه	گوش دادن فعال، احساس همدردی، انعکاس احساسات	سخنرانی، سؤال و جواب، درخواست ایده	
جلسه سوم: دیدگاه‌گیری (نگاه از منظر دیگران)	شنیدن استدلال‌های دیگران، درک و تجسم موقعیت دیگران	سخنرانی، ایفای نقش، سؤال و جواب	
جلسه چهارم: استدلال‌های اخلاقی جهت‌گیری شده	مدنظر قرار دادن دیگران در تصمیمات	سخنرانی	
جلسه پنجم: استدلال‌های اخلاقی دو جانبه	کسب پاداش، احساس خود ارزشمندی، رضایت درونی	سخنرانی، سؤال و جواب	
جلسه ششم: پریشانی فردی	تصمیم و عملکرد مناسب در مواقع اضطراری	ارائه مثال و درخواست نظر، سخنرانی	
جلسه هفتم: نوع‌دوستی خود گزارش دهی	کمک داوطلبانه، از خود گذشتگی، بخشش، ایجاد حس اعتماد	سخنرانی، نمایش فیلم، ارائه الگو	
جلسه هشتم: جمع‌بندی و اجرای پس‌آزمون	یادآوری	سخنرانی	

کمک‌رسانی

بعد از اتمام جلسات آموزشی، نمرات پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری با استفاده از روش‌های پیشرفته آماری تحلیل شدند. در بخش توصیف داده از میانگین و انحراف استاندارد و در بخش استنباطی از آزمون تحلیل کوواریانس (آنوا) برای گروه‌های مستقل با پیش‌فرض همگنی واریانس درون‌گروهی با استفاده از آزمون لوین و نرمال بودن توزیع داده‌ها با استفاده از آزمون شاپیرو-ویلک استفاده شد. نتایج به‌دست آمده رابطه معناداری در سطح $\alpha = 0/05$ بین برنامه مداخله‌ای طراحی شده و بهبود رفتار جامعه‌پسند مشارکت‌کنندگان را نشان دادند.

یافته‌ها

جدول ۱. شاخصه‌های توصیفی متغیر رفتار جامعه‌پسند کارکنان خدمات فرودگاهی

متغیر	پیش‌آزمون		پس‌آزمون		پیگیری
	انحراف میانگین	انحراف معیار	انحراف میانگین	انحراف معیار	
آزمایش	۲۵,۳۳۳	۳,۱۴۳۰۵	۲۹,۹۱۶۷	۱,۸۳۱۹۶	۲۹,۰۰۰
مسئولیت اجتماعی	۲۴,۱۶۶۷	۳,۷۳۷۶۱	۲۴,۷۵۰۰	۳,۶۷۱۱۴	۲۵,۰۸۳۳
کنترل					۳,۵۲۸۰۳

متغیر	پیش‌آزمون		پس‌آزمون		پیگیری		
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	
ارتباط همدلانه	آزمایش	۱۲,۸۳۳۳	۱,۹۹۳۴۱	۱۶,۲۵۰۰	۱,۹۵۹۸۲	۱۵,۱۶۶۷	۲,۲۰۸۸۰
	کنترل	۱۳,۸۳۳۳	۲,۱۲۴۸۹	۱۳,۳۳۳۳	۱,۴۲۵۴۸	۱۴,۰۸۳۳	۲,۰۲۰۷۳
دیدگاه‌گیری (نگاه از منظر دیگران)	آزمایش	۱۵,۲۵۰۰	۱,۴۲۲۲۳	۱۶,۵۸۳۳	۴,۹۴۴۳۹	۱۷,۱۶۶۷	۱,۹۴۶۲۵
	کنترل	۱۵,۰۸۳۳	۲,۳۹۱۵۹	۱۵,۵۰۰۰	۲,۴۶۷۹۸	۱۵,۲۵۰۰	۲,۵۲۷۱۳
پیشانی فردی	آزمایش	۸,۰۸۳۳	۱,۳۱۱۳۷	۵,۷۵۰۰	-۰,۷۵۳۷۸	۶,۴۱۶۷	۱,۰۸۳۳۶۲
	کنترل	۹,۳۳۳۳	۲,۱۴۶۱۷	۹,۲۵۰۰	۱,۹۵۹۸۲	۹,۳۳۳۳	۲,۰۵۹۷۱
استدلال‌های اخلاقی	آزمایش	۱۱,۵۸۳۳	۱,۹۲۸۶۵	۱۲,۹۱۶۷	-۰,۹۰۰۳۴	۱۲,۴۱۶۷	۱,۳۷۸۹۵
	کنترل	۱۰,۶۶۶۷	۱,۶۱۴۳۳	۱۰,۹۱۶۷	۱,۱۶۴۵۰	۱۱,۰۰۰۰	۱,۴۷۷۱۰
استدلال‌های اخلاقی جهت‌گیری شده	آزمایش	۷۷,۰۸۳۳	۴,۶۹۹۲۹	۹۰,۲۵۰۰	۲,۸۶۴۳۶	۸۶,۶۶۶۷	۳,۰۲۵۱۵
	کنترل	۷۴,۵۸۳۳	۵,۶۶۴۲۲	۷۵,۱۶۶۷	۴,۳۶۵۸۵	۷۶,۴۱۶۷	۵,۴۰۱۳۲
نوع‌دوستی خودگزارش	آزمایش	۱۲,۸۳۳۳	۳,۶۸۸۶۴	۱۳,۵۸۳۳	۳,۳۱۵۴۸	۱۳,۵۸۳۳	۳,۳۱۵۴۸
	کنترل	۱۵,۰۸۳۳	۳,۵۰۲۱۶	۱۵,۴۱۶۷	۳,۳۶۹۸۸	۱۵,۰۸۳۳	۳,۵۵۳۷۰
دهی	آزمایش	۹۹,۸۳۳۳	۵,۸۱۷۴۹۶	۱۱۶,۲۵۰۰	۲,۵۲۷۱۳	۱۱۱,۸۳۳۳	۳,۴۰۶۷۷
	کنترل	۹۸,۳۳۳۳	۶,۸۰۰۱۸	۹۹,۳۳۳۳	۶,۸۶۶۷۰	۱۰۱,۰۰۰۰	۶,۹۸۰۴۹
کل	آزمایش	۱۲,۸۳۳۳	۱,۹۹۳۴۱	۱۶,۲۵۰۰	۱,۹۵۹۸۲	۱۵,۱۶۶۷	۲,۲۰۸۸۰
کنترل	۱۳,۸۳۳۳	۲,۱۲۴۸۹	۱۳,۳۳۳۳	۱,۴۲۵۴۸	۱۴,۰۸۳۳	۲,۰۲۰۷۳	

با توجه به داده‌های جدول مقایسه میانگین نمرات رفتار جامعه‌پسند کارکنان خدمات فرودگاهی در دو گروه دلالت بر این دارد که هر چند در بعضی از خرده مقیاس‌ها همچون دیدگاه‌گیری و نوع‌دوستی در گروه آزمایش در پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری تفاوت چندانی حس نمی‌شود، اما میانگین نمرات افراد آزمایش در مقایسه با افراد کنترل در نمره کل رفتار جامعه‌پسند افزایش داشته است.

برای بررسی پژوهش با توجه به ماهیت ابزار مورد استفاده، در مرحله اول میانگین پیش‌آزمون و پس‌آزمون یک گروه در فرضیه اول با استفاده از آزمون t مستقل و تحلیل واریانس یک‌راهه مورد تحلیل گرفت. لازم به ذکر است که برای بررسی فرضیه‌های پژوهش ابتدا وضعیت داده‌ها، از نظر نرمال بودن توزیع داده‌ها با استفاده از آزمون شاپیرو-ویلک مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس نتایج به دست آمده از آزمون شاپیرو-ویلک چون مقادیر به دست آمده برای این آزمون‌ها در یک گروه در سطح 0.05 معنادار نیست، بنابراین شرط برابری واریانس‌های درون گروهی و نیز توزیع نرمال بودن داده‌ها برقرار بود. همچنین مفروضه همگنی کواریانس نمرات پیش‌آزمون دو گروه با استفاده از آزمون لوین بررسی شد. با توجه به اینکه مقدار F لوین در سطح 0.05 معنادار نبود، بنابراین مفروضه همگنی کواریانس داده‌ها و شیب رگرسیون برقرار بود.

فرضیه: آموزش برنامه مهارت‌های همدلی موجب افزایش رفتار جامعه‌پسند در کارکنان خدمات فرودگاهی می‌شود.

جدول ۲. خلاصه نتایج آزمون تحلیل کوواریانس در مورد بررسی تأثیر آموزش برنامه مهارت‌های

همدلی بر رفتار جامعه‌پسند کارکنان خدمات فرودگاهی

شاخص منابع تغییرات	مجموع مجذورات	درجات آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری	مجذورات انا
اثر همپراش	۲۷۸۸۵۷,۰۴۲	۱	۲۷۸۸۵۷,۰۴۲	۱۰۴۱۷,۱۸۷	۰,۰۰۰	۰,۹۹۸
اثر گروه	۱۷۱۷,۰۴۲	۱	۱۷۱۷,۰۴۲	۶۴,۱۴۳	۰,۰۰۰	۰,۷۴۵
خطا	۵۸۸,۹۱۷	۲۲	۲۶,۷۶۹			
کل	۲۸۱۱۶۳,۰۰۰	۲۴				

با توجه به داده‌های جدول ۲، چون مقدار $F=۶۴/۱۴۳$ با درجات آزادی (۱ و ۲۲) در سطح $\alpha=۰/۰۵$ معنادار می‌باشد ($P=۰/۰۰۱$)، لذا می‌توان نتیجه گرفت آموزش برنامه مهارت‌های همدلی موجب افزایش رفتار جامعه‌پسند در کارکنان خدمات فرودگاهی می‌شود و ضریب انا نشان می‌دهد که تأثیر آن ۷۴/۵ درصد می‌باشد. با توجه به اینکه میانگین نمرات گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل در مرحله پس‌آزمون افزایش را نشان می‌دهد، بنابراین فرض تحقیق با ۹۵٪ اطمینان تأیید می‌گردد.

آیا تأثیر آموزش برنامه مهارت‌های همدلی موجب افزایش رفتار جامعه‌پسند در کارکنان خدمات فرودگاهی پایدار مانده است؟

به منظور بررسی مفروضه کرویت، آزمون موچلی انجام شد. چون نتیجه آزمون موچلی معنادار بود؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که مفروضه کرویت برقرار نیست و به همین خاطر می‌توانیم از نتیجه آزمون‌های درون گروهی با تعدیل درجات آزادی از آزمون هوین فلت استفاده کنیم.

جدول ۳- نتایج مشخصه‌های چهارگانه F مربوط به تحلیل اندازه‌گیری‌های مکرر در مورد آزمون پیگیری

تأثیر آموزش برنامه مهارت‌های همدلی بر رفتار جامعه‌پسند کارکنان خدمات فرودگاهی (گروه آزمایش)

شاخص منابع تغییرات	مجموع مجذورات	درجات آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری
کرویت فرض شده	۱۷۳۲,۰۵۶	۲	۸۶۶,۰۲۸	۱۸۰,۹۷۵	۰,۰۰۰۱
اثر					
گرین هاوس- گیسر	۱۷۳۲,۰۵۶	۱,۰۹۴	۱۵۸۳,۸۳۷	۱۸۰,۹۷۵	۰,۰۰۰۱
هونین - فلت	۱۷۳۲,۰۵۶	۱,۱۲۳	۱۵۴۲,۶۵۸	۱۸۰,۹۷۵	۰,۰۰۰۱
پاند بالا	۱۷۳۲,۰۵۶	۱,۰۰۰	۱۷۳۲,۰۵۶	۱۸۰,۹۷۵	۰,۰۰۰۱
خطا					
کرویت فرض شده	۱۷۳۲,۰۵۶	۲۲	۴,۷۸۵		
گرین هاوس- گیسر	۱۷۳۲,۰۵۶	۱۲,۰۲۹	۸,۷۵۲		
هونین - فلت	۱۷۳۲,۰۵۶	۱۲,۳۵۱	۸,۵۲۴		
پاند بالا	۱۷۳۲,۰۵۶	۱۱,۰۰۰	۹,۵۷۱		

چنانچه از جدول ۳ منتج می‌شود، مقدار مشخصه آماری F با مقدار $۱۸۰/۹۷۵$ عامل زمان در سطح معناداری $\alpha=۰/۰۵$ معنادار است. یعنی با احتمال ۹۵% درصد می‌توان نتیجه گرفت که تغییر (افزایش) در مراحل مختلف آزمون معنادار است. نتایج آزمون تعقیبی در مراحل مختلف آزمون در گروه آزمایش نیز نشان می‌دهد که میانگین سه مرحله پیش آزمون، پس آزمون و پیگیری نیز تفاوت معناداری دارد. بنابراین اثر بخشی آموزش برنامه مهارت‌های همدلی موجب افزایش رفتار جامعه پسند در کارکنان خدمات فرودگاهی بعد از گذشت دو ماه ماندگار مانده است.

جدول ۴. نتایج آزمون پیگیری بونفرونی در مورد نتایج تحلیل اندازه‌های مکرر در آزمون پیگیری

سطح معناداری	انحراف معیار	اختلاف میانگین (I - J)	I	J
۰,۰۰۰۱	۱,۱۹۶	*-۱۶,۴۱۷	پس آزمون	پیش آزمون
۰,۰۰۰۱	۰,۸۸۸	*-۱۲,۰۰۰	پیگیری	پیش آزمون
۰,۰۰۰۱	۱,۱۹۶	*۱۶,۴۱۷	پیش آزمون	پس آزمون
۰,۰۰۰۱	۰,۴۱۷	*۴,۴۱۷	پیگیری	پس آزمون
۰,۰۰۰۱	۰,۸۸۸	*۱۲,۰۰۰	پیش آزمون	پیگیری
۰,۰۰۰۱	۰,۴۱۷	*-۴,۴۱۷	پس آزمون	پیگیری

بررسی تاثیر آموزش برنامه مهارت‌های همدلی بر خرده مقیاس‌های رفتار جامعه پسند

جدول ۵. خلاصه نتایج آزمون تحلیل کوواریانس در مورد بررسی تأثیر آموزش برنامه مهارت‌های

همدلی بر خرده مقیاس‌های رفتار جامعه پسند

مجدور اتا	سطح معناداری	F	میانگین مجدورات	درجات آزادی	مجموع مجدورات	مؤلفه ها
۰,۴۶۴	۰,۰۰۰۱	۱۹,۰۳۰	۱۶۰,۱۶۷	۱	۱۶۰,۱۶۷	مسئولیت اجتماعی
۰,۴۴۰	۰,۰۰۰۱	۱۷,۲۹۸	۵۱,۰۴۲	۱	۵۱,۰۴۲	ارتباط همدلانه
۰,۲۱	۰,۵۰۴	۰,۴۶۱	۷,۰۴۲	۱	۷,۰۴۲	دیدگاه گیری
۰,۶۰۲	۰,۰۰۰۱	۳۳,۳۴۰	۷۳,۵۰۰	۱	۷۳,۵۰۰	پربشانی فردی
۰,۵۰۲	۰,۰۰۰۱	۲۲,۱۵۴	۲۴,۰۰۰	۱	۲۴,۰۰۰	استدلال اخلاقی دوجانبه
۰,۸۲۰	۰,۰۰۰۱	۱۰۰,۱۳۱	۱۳۶۵,۰۴۲	۱	۱۳۶۵,۰۴۲	استدلال اخلاقی جهت گیری شده
۰,۰۷۶	۰,۱۹۳	۱,۸۰۵	۲۰,۱۶۷	۱	۲۰,۱۶۷	نوع دوستی خودگزارش دهی

با توجه به جدول ۵ و مقادیر F برای هر مؤلفه، مشاهده می‌شود که تأثیر آموزش برنامه مداخله‌ای مهارت‌های همدلی به جز مؤلفه سوم ($P=۰/۵۰۴$) و هفتم ($P=۰/۱۹۳$)، بر سایر مؤلفه‌های رفتار جامعه پسند، در سطح $\alpha=۰/۰۵$ معنادار می‌باشد ($P=۰/۰۰۱$). ضریب اتا نیز میزان تأثیر را بر هر مؤلفه نمایش می‌دهد.

همچنین برای هر مؤلفه تأثیرپذیر، مشابه فرضیه اصلی، آزمون موچلی، مشخصه‌های چهارگانه F و آزمون پیگیری بنفرونی به منظور بررسی پایداری تأثیر آموزش برنامه مهارت‌های همدلی بر این مؤلفه‌ها انجام شد که به دلیل حجم زیاد محاسبات از آوردن جداول مربوطه خودداری شده است. لذا نتایج آزمون تعقیبی در مراحل مختلف آزمون در گروه آزمایش نشان داد که میانگین سه مرحله پیش آزمون، پس آزمون و پیگیری تفاوت معناداری دارد. بنابراین اثربخشی آموزش برنامه مهارت‌های همدلی در تغییر مؤلفه‌های تأثیر پذیر رفتار جامعه‌پسند بعد از گذشت دو ماه ماندگار مانده است.

بحث و نتیجه‌گیری

در تبیین نتیجه به‌دست آمده از فرضیه اصلی می‌توان چنین بیان نمود که برنامه مهارت‌های همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی که توسط پژوهشگر طراحی و اجرا شد، توانست با تأثیرگذاری بر خرده مقیاس‌های رفتار جامعه‌پسند (مسئولیت اجتماعی، ارتباط همدلانه، نگاه از منظر دیگران، پریشانی فردی، استدلال‌های اخلاقی دوجانبه، استدلال‌های اخلاقی جهت‌گیری شده و نوع‌دوستی خودگزارش دهی) در مجموع، بر رفتار جامعه‌پسند کارکنان خدمات فرودگاهی مؤثر باشد. نتایج پژوهش حاضر با پژوهش‌های زیر همسو بوده است.

رابرتز و استرایر (۱۹۹۶)، نشان دادند که همدلی کلید اصلی شکل‌گیری رفتارهای غیرپرخاص‌گرانه و جامعه‌گرا است. همدلی توانایی مهمی است که از آسیب به دیگران جلوگیری می‌کند و نیروی برانگیزاننده رفتارهای اجتماعی است که انسجام گروهی را در پی دارد (مورلی، لیبرمن و زکی، ۲۰۱۵). همچنین به فرد کمک می‌کند که در روابط اجتماعی بتواند به خوبی، دیگران و موقعیتی که دیگران در آن قرار دارند را درک کند (خوشروش، خسروجوید و حسین خانزاده، ۱۳۹۴). آموزش همدلی از طریق افزایش درک فرد با ارتقاء آگاهی وی از خود و دیگران، افزایش پاسخ‌های همدلانه با استفاده از تنظیم هیجان و گرفتن چشم‌انداز که منجر به افزایش دقت در همدلی می‌شود، بازخورد مثبتی را برای فرد فراهم می‌آورد (ریس، ۲۰۱۵). طاهر و همکاران (۱۳۹۵) نشان دادند که آموزش همدلی و مدیریت خشم می‌تواند، موجب بهبود سازگاری کلی، سازگاری عاطفی و سازگاری اجتماعی کودکان مبتلا به اختلال نافرمانی مقابله‌ای شود. با این وجود بیرامی و همکاران (۱۳۹۶) نشان دادند که ارتباط معنی‌داری بین همدلی شناختی و بزهکاری وجود ندارد. در طول برنامه آموزش همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی، کارکنان از احساسات دیگران آگاه می‌شوند و یاد می‌گیرند که چگونه با استفاده از مهارت‌های همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی، نیازهای دیگران را بشناسند، به آن‌ها اهمیت دهند، در قبال آن‌ها احساس مسئولیت کنند و در پاسخ‌گویی به آن‌ها رفتار مناسبی از خود بروز دهند. کوتیز و همکاران (۲۰۱۱) طی پژوهشی نشان دادند که بین همدلی، خودکارآمدی، مسئولیت و رفتارهای جامعه‌گرا ارتباط مثبت وجود دارد. جکسون، ائوگ و ترمیلی (۲۰۱۵) نشان دادند که آموزش همدلی با ارتقاء نگرانی همدلانه و شفقت به‌عنوان یک مؤلفه حساس موجب افزایش حس مسئولیت‌پذیری و پاسخگو بودن می‌شود.

بر اساس مطالعات به‌دست آمده در زمینه شناخت اجتماعی، یکی از دلایلی که افراد نمی‌توانند در مواجهه با دیگران رفتار مناسبی از خود بروز دهند، به این دلیل است که به خوبی نمی‌توانند با دیگران

ارتباط همدلانه برقرار کنند تا منظور آنان را بفهمند و نیازشان را تشخیص دهند. طرح این نکته ضروری به نظر می‌رسد که مداخلات انجام شده توسط پژوهشگر باعث می‌شود تا افراد بتوانند با گوش دادن فعال به دیگران، احساس همدردی با آنان و انعکاس احساساتشان، یک ارتباط همدلانه برقرار کنند. در نتیجه یک رفتار اجتماعی مطلوب از خود بروز می‌دهند. همچنین می‌توان نتیجه گرفت که درخواست نظرات مخاطبین در قبال سوالاتی در این زمینه، درک موضوع و تأثیر آن را بیشتر می‌کند. ورنه و بیرهوف (۲۰۰۵) اظهار داشتند که فرض این که یک آمادگی برای همدلی که در موقعیت‌های خاصی که در آن فردی نیازمند کمک است، برانگیخته شود؛ دلیل رفتار نوع‌دوستانه است.

تشخیص بهترین کاری که می‌توان در موقعیت‌های اضطراری انجام داد، دشوار است، ولی شرایط مواجهه با آن‌ها از این نظر که صدور رفتار یاری‌گرانه در آن مستلزم حصول شرایطی است، متفاوت و دشوارتر است. باید خاطر نشان کرد که مداخلات انجام شده توسط پژوهشگر باعث شد تا افراد بتوانند با پشت سر گذاشتن پنج مرحله کنترل اضطراب در مواقع اضطراری و گرفتن بهترین تصمیم (۱-توجه به موقعیت تصمیم‌گیری ۲-ارزیابی موقعیت به‌عنوان اضطراری ۳-احساس مسئولیت در قبال یاری‌رسانی ۴-داشتن دانش و مهارت کافی در یاری‌رسانی ۵-اخذ تصمیم نهایی در یاری‌رسانی)، تا حد قابل ملاحظه‌ای، پریشانی فردی را بهبود بخشیده و در نتیجه یک رفتار اجتماعی مطلوب در مواجهه با موقعیت‌های اضطراری از خود بروز می‌دهند. از دیدگاه اسلومسکی و دان (۱۹۹۶)، فرآیندهای شناخت اجتماعی، فرد را در پیش‌بینی رفتار دیگران، کنترل خود و در نتیجه تنظیم تعامل اجتماعی توانا می‌سازد.

مؤلفه شناختی همدلی، کیفی و ویژگی‌ای منحصر به انسان است که از دوران طفولیت تحول می‌یابد. این شناخت شامل در نظر گرفتن احساسات دیگران و توجه به نیاز آن‌هاست. اینکه تا چه میزان در تصمیم‌گیری‌هایمان، نیاز و حقوق دیگران را در نظر می‌گیریم، خود از مهمترین عوامل مؤثر در بروز یک رفتار مطلوب اجتماعی است. مداخلات انجام شده توسط پژوهشگر باعث شد تا مخاطبین سایر انسان‌ها را نیز در درون چرخه انسانی ارزش‌های اخلاقی و قوانین عدالت خواهانه خودشان قرار دهند و با توجه به مهارت‌های همدلی شناختی در زمینه درک احساسات و نیاز دیگران، در تصمیم‌گیری‌هایشان، نیاز و حقوق افراد را نیز در نظر بگیرند و طبق عادلانه‌ترین و منصفانه‌ترین شیوه‌های عمل رفتار کنند. پرات و همکاران (۲۰۰۹)، نشان دادند که همدلی درک دیگران را امکان‌پذیر می‌سازد و موجب گسترش رفتار اجتماعی مطلوب می‌شود.

به صورت خلاصه می‌توان گفت که در خلال آموزش همدلی کارکنان یاد گرفتند که حالت احساسی دیگران را درک کنند و در آن سهیم شوند و این به ارتباط‌های مثبت اجتماعی کمک می‌کند و باعث می‌شود، فرد از روابط اجتماعی‌اش احساس رضایت کند و به دیگران اعتماد کند و در مورد آن‌ها قضاوت نکند و با گرفتن چشم‌اندازشان به هیجان آن‌ها پیوند بخورد و به احساس‌های دیگران احترام بگذارد (مورلی، لیبرمن و زکی، ۲۰۱۵).

باتوجه به اینکه نتایج به‌دست آمده از تجزیه و تحلیل داده‌ها و تأیید فرضیه پژوهشی به گونه‌ای با نتایج حاصل از پژوهش‌های مشابه همخوانی دارد و از آنجایی که طرح‌ریزی برنامه‌های آموزشی مهارت‌های

همدلی، با هدف بهبود روابط اجتماعی، در کسب رفتارهای مناسب و جامعه‌پسند، ضروری به نظر می‌رسد و همچنین همدلی از اساسی‌ترین مؤلفه‌های شناخت اجتماعی است (یوکرمن و همکاران، ۲۰۱۰) و مهارت‌های شناخت اجتماعی نقش بنیادینی در دستیابی به بسیاری از مهارت‌های ارتباطی و کفایت‌های اجتماعی دارد، توجه به ویژگی‌های شناختی همدلی، در امر تنظیم برنامه مهارت‌های همدلی، حائز اهمیت است. با توجه به مطالب گفته شده، می‌توان اذعان داشت که برنامه آموزش مهارت‌های همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی که توسط پژوهشگر طراحی و اجرا شد، به‌عنوان یک راهبرد مداخله‌ای اثربخش روی رفتار جامعه‌پسند افراد (کارکنان خدمات فرودگاهی) مورد تأیید است. همچنین پیشنهاد می‌شود که پژوهش‌هایی همسو با این پژوهش در زمینه تأثیر مهارت‌های همدلی مبتنی بر شناخت اجتماعی روی متغیرهایی همچون سازگاری، اختلال‌های رفتاری و مواردی از این قبیل صورت گیرد.

تشکر و قدردانی: از گروه روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین کمال تشکر را داریم.

منابع

- بیرامی، منصور؛ هاشمی، تورج؛ پورشفیعی، حمید؛ عندلیب کورایم، مرتضی. (۱۳۹۶). برآزش روابط علی - ساختاری بزهکاری با اسناد خطا و اجبار والدینی با واسطه‌گری همدلی شناختی و عاطفی. فصلنامه شناخت اجتماعی، شماره ۱۱، ص ۴۰-۶۳
- خانجانی، زینب؛ هداوندخانی، فاطمه؛ هاشمی نصرت آباد، تورج؛ محمد علیلو، مجید و بخشی پور رود سری، عباس. (۱۳۹۱). رابطه ابعادی اسکیزوتایی و همدلی - پیوند ساختاری اسکیزوتایی مثبت و منفی با همدلی شناختی و عاطفی، فصلنامه پژوهش‌های نوین روانشناختی. سال ۷، شماره ۲۶، ص ۳۳-۴۴.
- رضایی، سعید. (۱۳۹۳). *شناخت اجتماعی و اختلال اتیسم*. تهران: آوای نور.
- صفاری نیا، مجید؛ آقا یوسفی، علیرضا؛ ایمانی فر، حمید. (۱۳۹۵). پیش بینی کننده‌های شخصیتی و خلقی جامعه‌پسندی. مجله مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۵، شماره ۲، ص ۲۷۱-۲۵۵.
- صفاری نیا، مجید؛ باجلان، مریم. (۱۳۹۰). *روان‌شناسی اجتماعی و تست شخصیت*. تهران: انتشارات ارجمند.
- صفاری نیا، مجید؛ عباسپور، پرستو؛ دهستانی، مهدی. (۱۳۹۴). مقایسه هوش اجتماعی و شخصیت جامعه‌پسند در دانشجویان علوم پزشکی با و بدون اعتیاد به اینترنت. مجله اصول بهداشت روانی، ۱۷ (۵)، ص ۳۳ - ۲۲۹.
- طاهر، محبوبه؛ ابوالقاسمی، عباس؛ حاجلو، نادر؛ نریمانی، محمد. (۱۳۹۵). مقایسه اثربخشی آموزش‌های همدلی و مدیریت خشم بر شناخت اجتماعی کودکان مبتلا به اختلال نافرمانی مقابله‌ای. نشریه شناخت اجتماعی، شماره ۱۰، ص ۷۰-۹۱.
- طاهر، محبوبه؛ ابوالقاسمی، عباس؛ نریمانی، محمد. (۱۳۹۵). اثربخشی آموزش همدلی و آموزش مدیریت خشم مبتنی بر رویکرد شناختی- رفتاری بر سازگاری دانش‌آموزان مبتلا به اختلال نافرمانی مقابله‌ای. فصلنامه روان‌شناسی مدرسه، شماره ۱، ص ۲۶-۴۷.

- عاشوری، محمد؛ دلال زاده، فاطمه. (۱۳۹۷). اثربخشی بازی‌درمانی مبتنی بر مدل شناختی رفتاری بر مشکلات رفتاری و مهارت‌های اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی با اختلال نارسایی توجه-بیش‌فعالی. فصلنامه توانبخشی، شماره ۲.
- فرحانفر، محبوبه؛ نادى، محمدعلی؛ مولوی، حسین. (۱۳۹۴). تأثیر تعهد دینی، دلبستگی دینی و همدلی بر پرخاشگری در بین دانش‌آموزان مقطع دبیرستان. مجله پژوهش‌های علوم شناختی و رفتاری، شماره ۸، ص ۶۷-۸۰.
- Baron-Cohen, S. (1995). *Mind blindness an essay on autism and theory of mind*. Cambridge: MIT Press.
- Carlo, G., Knight, G. P., McGinley, M., Goodvin, R., & Roesch, S. C. (2010). The developmental relations between perspective taking and prosocial behaviors: A meta-analytic examination of the task-specificity hypothesis. In B. Sokol, U. Müller, J. Carpendale, A. Young, & G. Iarocci (Eds.), *Self and social regulation: Social interaction and the development of social understanding and executive functions* (pp. 234–269). Oxford: Oxford University Press.
- Choudhury, S., Blakemore, S. & Tony, C. (2006). *Journal of social cognitive development during adolescence*. 1: 165-174.
- Clark, C. M., Dahlen, E. R., & Nicholson, B. C. (2015). The role of parenting in relational aggression and prosocial behavior among emerging adults. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 24(2), 185-202.
- Cutierrez, S. M., Escarti, C. A. & Pascual, C. (2011). Relationships among empathy, prosocial behavior, aggressiveness, selfefficacy and pupils' personal and social responsibility. *Psicothema*, 23 (1), 9-13.
- D'Ambrosio, F., Olivier, M., Didon, D. Besche, C. (2009). The Basic Empathy Scale: A French Validation of a Measure of Empathy in Youth, *Personality and Individual Differences*, 46, 160-165.
- Decety, J., Jackson, P., (2006). A Social-neuroscience Perspective on Empathy, *Current Directions in Psychological Science*, 15, 54-58.
- Eisenberg, N. (1982). The development of reasoning prosocial behavior. In N. Eisenberg (Ed.), *The Development of Prosocial Behavior*, New York: Academic Press.
- Eisenberg, N. (1983). The Socialization and Development of Empathy and Prosocial Behavior. Arizona State University. *Special Report*
- Ickes, W. (2003). *Everyday mind reading*, Prometheus Books, New York.
- Jolliffe, D & Farrington, D. P. (2006). Developmental and validation of the basic empathy scale, *Journal of Adolescence*, 29 (4), 589-611.
- Jackson, P., Eug_ene, M. & Tremblay, P. (2015). Improving empathy in the care of pain patients. *AJOB Neuroscience*, 6(3), 25–33.

- Jolliffe, D. & Farrington, D. P. (2004). Empathy and offending: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 9(3), 441-476.
- Morelli, S., Lieberman, M. & Zaki, J. (2015). The Emerging Study of Positive Empathy. *Social and Personality Psychology Compass*, 9 (2), 57-68.
- Newen, A., Voegeley, K. & Zinck, A. (2008). Social cognition, emotion and self – consciousness: A preface, *Consciousness and Cognition*.17, 409-410.
- Padilla-Walker, L. M., & Fraser, A. M. (2014). How much is it going to cost me? Bidirectional relations between adolescents' moral personality and prosocial behavior. *Journal of Adolescence*, 37, 993-1001.
- Pratt, M.W., Arnold, M.L. & Lawford, H. (2009). Growing towards Care: A Narrative Approach to Prosocial Moral Identity and Generativity of Personality in Emerging Adulthood. In D. Narvaez & D. K. Lapsley (Eds.), *Personality, identity, and character: Explorations in moral psychology* (pp.295-315). New York
- Rieffe, C., Ketelear, L. & Wiefferink, C. H. (2010). *Assessing empathy in young children: construction and validation of an empathy questionnaire (em que)*. Personality and individual differences, in press.
- Riess, H. (2015). The Impact of Clinical Empathy on Patients and Clinicians: Understanding Empathy's Side Effects. *Empathy and Moral Behavior*, 6, 50-53.
- Roberts, W. & Strayer, J. (1996). Empathy, emotional expressiveness and prosocial behavior. *Child Development*, 67: 449-470.
- Sebastian, C. L. (2015). Social cognition in adolescence: social rejection and theory of mind. *Psicología Educativa xxx*. Xxx-xxx (Atticle in press).
- Slomkowski, C & dunn, J. (1996). Young children's understand people's beliefs and feeling and their connected communication with friends. *Developmental psychology*, 32, 442-447.
- Sosua, A. D., McDonald, S., Rushby, J., Li, S., Dimoska, A. & James, C. (2010). *Understanding deficits in empathy after traumatic brain injury: The role of affective responsivity*. Cortex, in press.
- Uekermann, J., Kraemer, M., Abdel-Hamid, M., Schimmelmann, B.G., Hebebrand, J., Daum, I. Wiltfang, J. & Kis, B. (2010). Social cognition inattention-deficit hyperactivity disorder (ADHD). *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*. 34,734-743.
- Underwood, B. & Moore, B. (1982). Perspective-taking and altruism. *Psychological Bulletin*, 91, 143-173.
- Werner, H. & Bierhoof, O. (2005). *Prosocial Behavior*.